

<https://rpil.ui.ac.ir/?lang=en>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 2, No. 66, Summer 2025

Received: 28/12/2024

Accepted: 23/02/2025

Introducing and Correcting Fourteen New Poems by Ayazi Sarakhsi and Analyzing his Status in Ghazal Writing

Mohammad Moradi

Associate professor in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran
momoradi@shirazu.ac.ir

Sedigheh Mohammadi Hossein Abadi

M.A. in International Law, Research Expert, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran
saeidehmohamadi12@gmail.com

Abstract

Ayazi Sarakhsi is an obscure poet from the 5th century A.H. Despite his poetic talent, he has received limited scholarly attention and his scattered works have often been overlooked by researchers. In *Poets without Divan*, Modabberi has compiled 42 verses attributed to Ayazi from various, predominantly later, sources. Additionally, other studies have introduced new poems bearing his name. However, among the identified works, only a few originate from manuscripts predating the 7th century A.H. This research examined Manuscript No. 64 from the library of Mohammad Aref in Turkey dated 687-688 A.H. It introduced 14 new ghazals and 17 scattered verses, totaling 145 verses by this poet. The study employed content analysis to highlight certain characteristics of his sonnets. The findings indicated that Ayazi Sarakhsi was a significant figure in the development of ghazal poetry during the 5th century, with his imagery playing a pivotal role in its evolution. He was also influenced by the works of Roudaki, Farrokhi, and Onori, contributing to the elevated status of ghazal during this period. Based on available information, it appeared that Ayazi was born in the early 5th century, with evidence of his life extending into the early fourth quarter of that century.

Keywords: Ayazi Sarakhsi, Ayazi Family, 64th Manuscript of Mohammad Aref, Ghazal, New Verses.

Introduction

Ayazi Sarakhsi is one of the lesser-known poets in ancient Persian literature, belonging to the 5th century A.H. His verses are scattered throughout various books of Tazkereh (biographies of notable figures) and Jong (collections of miscellaneous poems). While some earlier research and literary history texts have acknowledged him, his work remains underexplored. This article aimed to introduce several new verses by Ayazi that had not been recorded in previous studies, as well as to highlight the significance of Ayazi's family within Persian poetry. Additionally, it analyzed certain characteristics of his poems and sonnets.

In this research, Ayazi Sarakhsi's new verses had been corrected and presented based on Manuscript No. 64 from the library of Mohammad Aref in Türkiye, along with information sourced from various Jongs and Tazkerehs. The revised version of Ayazi's poems drew from *Makarem al-Akhlaq men Qabl al-Tasavvof* by Razi al-Din Abu Ja'far Muhammad Neishaburi, which was previously referenced in Mojtaba Mojarad's detailed study of Hakim Tartari's poems.

Materials & Methods

This study employed a combination of manuscript analysis and content analysis to explore the poetic contributions of Ayazi Sarakhsi, specifically focusing on the newly identified verses and their characteristics.

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpil.2025.143676.2405

The primary source for this research was Manuscript No. 64 from the library of Mohammad Aref in Turkey dated 687-688 A.H., which served as the basis for introducing 14 new ghazals and 17 scattered verses attributed to Ayazi Sarakhsi. The manuscript was meticulously examined to extract previously undocumented verses, enabling the identification of a total of 145 verses by Ayazi. This involved a comparative analysis with existing compilations, particularly Modabberi's *Poets without Divan* and other relevant Tazkerehs and Jongs. The study also referenced *Makarem al-Akhlaq men Qabl al-Tasavvof* by Razi al-Din Abu Ja'far Muhammad Neishaburi to cross-verify the authenticity and context of the verses.

A qualitative content analysis was conducted to assess the thematic and stylistic features of Ayazi's poetry. This analysis focused on the imagery, structural elements, and influences from contemporaneous poets, including Roudaki, Farrokhi, and Onori. The research aimed to delineate Ayazi's role in the evolution of ghazal poetry during the 5th century A.H., emphasizing his contributions to the genre's development.

The findings were systematically compiled to provide a comprehensive overview of Ayazi's poetic legacy. This included not only the newly introduced verses but also a contextual analysis of his connections with the Seljuk court and his literary contemporaries. The data were organized to facilitate a clear understanding of Ayazi's influence and significance within the historical framework of Persian poetry.

In summary, the methodology combined rigorous manuscript analysis with thematic content evaluation to shed light on Ayazi Sarakhsi's contributions to Persian literature and his status in the realm of ghazal writing.

Research Findings

The research presented significant findings regarding Ayazi Sarakhsi, a lesser-known poet of the 5th century A.H. Notably, the study identified and corrected 144 new verses attributed to Ayazi Sarakhsi, bringing the total number of his known verses to nearly 200. This collection included 14 ghazals, odes, and various descriptive verses that reflected his connections to the Seljuk court and his influences from renowned poets, such as Roudaki, Farrokhi, and Onori.

The investigation highlighted the role of the 64th manuscript from Mohammad Aref Library in Türkiye, which contained previously unidentified works of Ayazi, including 14 new pieces and 127 verses. Additional verses attributed to Ayazi were discovered in various Jongs and Tazkerehs, further expanding the understanding of his contributions to Persian poetry.

Furthermore, the analysis suggested that Ayazi served as a crucial link between the descriptive and earthy romantic sonnets of his era, bridging the works of Farrokhi and Anvari. The findings also indicated that Ayazi was likely born in the early 5th century and later became a prominent figure in the courts of notable rulers, including Masoud Ghaznavi and Toghrul. His literary contemporaries, such as Moezzi and Bakherzi, further affirmed his significance in the poetic landscape of the time.

Overall, these findings underscored Ayazi Sarakhsi's influential role in the evolution of ghazal poetry during the 5th century, shedding light on his artistry and the historical context of his works.

Discussion of Results and Conclusion:

Ayazi's New Poems

This research introduced various poems by Ayazi that had been documented in previous studies and manuscripts, most notably in *Poets without Divan* by Modabberi. However, additional manuscripts, Tazkerehs, and Jongs had been identified that contained previously unrecognized verses by Ayazi. For instance, the 64th manuscript from Aref Mohammad Library in Türkiye included 14 pieces and 127 verses that had not been found in any other sources. Beyond the aforementioned manuscript, other verses attributed to Ayazi could be found in several Jongs and Tazkerehs not included in Modabberi's compilation. Noteworthy examples included verses from an 11th-century Jong and Tazkerehs, such as *Arafat al-Asheqin* and *Safine-ye Elahi*, primarily attributed to Abulfath Ayazi. Additionally, Jong 2446 from Tehran University, dating from around the 11th century, recorded some of Ayazi's poems. In *Arafat al-Asheqin*, 56 verses by Abulfath Naser-addin Abdulrahim Sarakhsi, known as Ayazi, were noted, with 39 of these also appearing in *Majame al-Fosaha* and subsequently in *Poets without Divan*.

The most significant findings of this research were the identification and correction of 144 new verses attributed to Ayazi Sarakhsi, bringing the total number of verses in his divan to nearly 200. This collection included 14 ghazals, odes, lyrics, and several scattered descriptive verses, all of which reflected his connections to the Seljuk court and his influences from Roudaki, Farrokhi, and Onori. These poems suggested that Ayazi served as a crucial link between descriptive and earthy romantic sonnets, bridging the works of Farrokhi and Anvari. It appeared that Ayazi was born in the early 5th century and later gained prominence in the court of Masoud Ghaznavi, where he held a notable position as a poet and reciter for Toghrul, Al-e Arsalan, Malik-Shah, and Taghan-Shah. His associations with contemporaries, such as Moezzi and Bakherzi, affirmed that he had lived until approximately 470 A.H. However, claims found in some versions of Awfi's *Labab al-Albab*, suggesting that Ayazi was a companion of Nizami Arouzi, did not appear to be substantiated.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هفدهم، شماره دوم (پیاپی ۶۶)، تابستان ۱۴۰۴، ص ۲۱-۴۰

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۰/۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۵

مقاله پژوهشی

معرفی و تصحیح چهارده شعر نویافته از عیاضی سرخسی

محمد مرادی* ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

momoradi@shirazu.ac.ir

صدیقه محمدی حسین آبادی، کارشناس ارشد حقوق بین الملل، کارشناس پژوهشی دانشگاه شیراز، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

saeidehmohamadi12@gmail.com

چکیده

عیاضی سرخسی از شاعران گمنام سده پنجم هجری است که با وجود توانایی اش در شاعری، تاکنون تحقیقات محدودی درباره او انجام شده و ابیات پراکنده اش از نظر پژوهشگران مغفول مانده است. پیش از این، مدبری در *شاعران بی‌دیوان*، ۴۲ بیت از عیاضی را از منابع گوناگون عمدتاً متأخر استخراج کرده و در تحقیقات دیگر، ابیاتی جدید به نام همین شاعر معرفی شده است؛ هرچند از میان ابیات یافت شده، تنها معدودی به نسخه‌های قبل از قرن هفتم متعلق بوده است. در این پژوهش، با استناد به نسخه شماره ۶۴ کتابخانه محمد عارف ترکیه مورخ ۶۸۷-۶۸۸، ۱۴ غزل و تغزل نویافته و ۱۷ بیت پراکنده شامل ۱۴۵ بیت از این شاعر معرفی و ذکر شده است. همچنین به روش تحلیل محتوا، برخی از ویژگی‌های غزل او بیان شده است. نتایج نشان می‌دهد که عیاضی سرخسی از شاعران تأثیرگذار در سیر غزل قرن پنجم بوده و نوع تصویرسازی او بر تحولات غزل در این قرن تأثیر گذاشته است. همچنین او از اشعار رودکی، فرخی و عنصری تأثیر پذیرفته و در تشخیص یافتن تغزل جایگاهی مؤثر داشته است. همچنین براساس اطلاعات موجود، به نظر می‌رسد عیاضی در اوایل قرن پنجم متولد شده است و نشانه‌های حیات او تا آغاز ربع چهارم این سده وجود دارد.

واژه‌های کلیدی

عیاضی سرخسی، خاندان عیاضی، نسخه ۶۴ محمدعارف، سیر غزل، ابیات نویافته.

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

10.22108/rpl.2025.143676.2405

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین زمینه‌های تحقیق در ادبیات، معرفی ابیات و اشعار شاعران گمنام و آثاری است که کمتر به آنها توجه شده است. در سده‌های اخیر، برخی پژوهشگران بر معرفی اشعار این شاعران و ابیات نویافته آنان همت نهاده‌اند. از میان پژوهشگران این حوزه، پژوهشگرانی چون: دبیرسیاقی در گنج بازیافته، احمد اداره‌چی گیلانی در شاعران همعصر رودکی، ژیلبر لازار در اشعار پراکنده و مدبری در شاعران بی‌دیوان، بخشی از همت تحقیقی خود را بر معرفی، بازیابی و ثبت اشعار شاعران گمنام و بی‌دیوان نهاده‌اند؛ به‌طوری‌که تحقیقات آنان راهگشای بسیاری از پژوهشگران معاصر بوده است.

یکی از شاعران کمتر شناخته‌شده در ادبیات کهن که در برخی تحقیقات به او توجه شده، عیاضی سرخسی، شاعر قرن پنجم هجری است. ابیاتی از او به‌صورت پراکنده در تذکرها و جنگ‌ها ثبت شده و برخی از تحقیقات پیشین و کتاب‌های تاریخ ادبیات از او سخن گفته‌اند. با وجود جایگاه ادبی او و خاندانش، تاکنون کمتر به اشعارش توجه شده است. این بخش از تحقیقات ادبی، می‌تواند بستر مطالعاتی تازه را درباره او و اشعارش فراهم کند.

بر اساس این، در این مقاله، با تکیه بر نسخه شماره ۶۴ کتابخانه محمد عارف ترکیه و برخی از جنگ‌ها و تذکرها، ضمن ثبت و معرفی تعدادی از ابیات نویافته عیاضی، کوشش شده جایگاه خاندان عیاضی در شعر فارسی تبیین و اشعار تازه‌ای از او که در تحقیقات پیشین ثبت نشده، به مخاطبان معرفی شود. همچنین برخی ویژگی‌های اشعار و تغزل‌های او تحلیل شده است.

۲. پیشینه تحقیق

درباره اشعار نویافته فارسی تحقیقات بسیاری صورت گرفته است. تاکنون ده‌ها مقاله و پژوهش با موضوع معرفی ابیات کمتر دیده‌شده فارسی از شاعرانی چون: منوچهری، عنصری، ابن‌سینا، خیام، سنایی، جهان ملک خاتون، همام و ده‌ها شاعر دیگر یا بررسی صحت انتساب و تبارشناسی آنها نوشته شده است.

محبوب (۱۳۴۲) در خلال معرفی نخستین مثنوی‌سرایان زبان فارسی، از بین شاعران عصر غزنوی و به استناد لغت فرس، به شاهد سنج‌دبوی از عیاضی سرخسی یاد کرده است. همچنین **مدبری (۱۳۶۹، ص. ۱۶۱)** در نخستین تحقیق خود اشعار عیاضی سرخسی را چهل بیت دانسته است. **مدبری (۱۳۷۰)** در شاعران بی‌دیوان با تکیه بر منابع متأخر، چهل و دو بیت از عیاضی را گردآوری و معرفی کرده است.

در برخی از تحقیقات اخیر نیز، اشعار شاعران بی‌دیوان که از نگاه مدبری از قلم افتاده بازیابی شده است. از جمله **نوریان و همکاران (۱۳۸۶)** ابیاتی متعدد از شاعران بی‌دیوان را از خلال روضه‌الناظر و نزه‌الخاطر استخراج کرده‌اند. همچنین **شریفی صبی و خاتمی‌پور (۱۳۹۲)** ابیات نویافته جنگ خطی ۹۰۰ مجلس را معرفی کرده‌اند؛ هرچند در هیچ‌یک از این مقالات، نشانه‌ای از نویافته‌های عیاضی نیست. **پرینان و یاری گل دره (۱۳۹۵)** نیز با استفاده از جنگ‌ها و دست‌نوشته‌های کهن و برخی دیگر از منابع، تعدادی از ابیات نویافته شاعران بی‌دیوان فارسی را ضبط و لزوم بازتصحیح کتاب *شاعران بی‌دیوان* مدبری را مطرح کرده‌اند.

از دیگر پژوهشگران، **صانعی و احمدی دارانی (۱۳۹۵)** در خلال بررسی تأثیر لغز شمع عنصری بر دیگر شاعران، شعر عیاضی را به نقل از *عرفات‌العاشقین*، در جایگاه شاعر قرن ششم معرفی کرده‌اند؛ هرچند از نظر

زمانی در تشخیص زمان شاعر دچار خطا شده اند. **صفری آق قلعه (۱۳۹۵)** در خلال استخراج و معرفی اشعار پراکنده در متن فارسی تا سده هفتم، تنها تکبیت ضبط شده در لغت فرس را به نام عیاضی ذکر کرده است. **بشری (۱۳۹۸)** با تکیه بر تعدادی از مأخذ کهن، از شاعران عصر غزنوی چون عنصری، فرخی، عسجدی و زینبی، ابیاتی نو یافته را معرفی و ثبت کرده که در این ابیات نیز نشانه‌ای از عیاضی شاعر نیست. از مرتبط‌ترین تحقیقات به مقاله پیش‌رو، عشایری (۱۴۰۲) و کاملی (۱۴۰۲) در دو مقاله جداگانه و همزمان، با تکیه بر دست‌نویس *رسائل العشاق و وسائل المشتاق*، ابیاتی نو یافته از شاعران فارسی از جمله هشت بیت تازه از عیاضی را شناسایی کرده‌اند که در تحقیق مدبری به آنها اشاره نشده است. همچنین **مجرد (۱۴۰۲)** در مقاله‌ای، ضمن معرفی نسخه مدنظر این تحقیق و با تکیه بر بخش اشعار، سروده‌های حکیم طرطری را بر اساس این دست‌نوشته تصحیح، معرفی و بررسی کرده است، اما صرفاً در معرفی نسخه به نام عیاضی اشاره شده است. چنان‌که از تحقیقات پیشین می‌توان دریافت، در سه دهه اخیر تنها چند بیت جدید از عیاضی سرخسی معرفی و ثبت شده و تحقیق پیش‌رو از منظر تعداد ابیات و واکاوی ابعادی جدید از شاعری عیاضی سرخسی اهمیت دارد.

۳. معرفی لقب عیاضی و مشاهیر آن

درباره خاندان عیاضی و افراد برخاسته با این شهرت، در کتاب‌های حدیثی، رجال، انساب و تذکره‌ها اطلاعاتی پراکنده در دست است. از جمله در آثاری چون: *التحجیر، الملل و النحل، الجواهر المضئیه فی طبقات الحنفیه، الوافی بالوفیات، سیر اعلام نبلاء، تاج التراجم فی طبقات الحنفیه* و کتاب *القند فی ذکر علماء السمرقند، الکمال فی معرفه الرجال سمرقند و الفوائد البهیة*، نشانه‌هایی از افرادی با این شهرت یا القاب مشابه آن می‌توان یافت. اغلب افراد عیاضی شهرت، به دو خاندان آل عیاض سمرقند و آل عیاض سرخس متصل هستند که در تحقیقات به آنها اشاره شده است.

عبدالکریم سمعانی (ف. ۵۶۲) در *الانساب* و در ذکر عیاضی سمرقندی این گونه آورده است: «العیاضی: بکسر العين المهمله و فتح الیاء المنقوطة من تحتها باثنتین و فی آخرها الضاد المعجمه، و هو اسم لبعض اجداد منتسب الیه و المشهور به هذه النسبه [ابوبکر] محمد بن احمد بن العباس بن الحسن بن جبله بن غالب بن جابر بن نوفل ابن عیاض بن یحیی بن قیس بن سعد بن عبادہ الانصاری، المعروف بالعیاضی، اخو ابی نصر بن احمد العیاضی، من اهل سمرقند، کان فقیها جلیلا، من رؤساء البلده والمنظورین الیه، قا ابوسعاد الادریسی: لقیته، و حضرت معه مجلس المناظره فی دار الحاکم مکی بن اسحاق [و لم اکتب عنه شیئا، لم اکن عنده کبیر إسناد و لا روایه، ثم لما صنف هذا الكتاب لم أحب الاخلال بذکره، فحدثنی ابوجعفر محمد بن صالح الخباز الفقیه عنه عن ابی محمد بن محمد بن الحارث الحافظ السمرقندی بحديث]» (سمعانی، ۱۹۸۲ م، ص. ۴۲۱-۴۲۲).

چنان‌که از متن *الانساب* دریافت می‌شود، نسب خاندان عیاضی به نوفل ابن عیاض بن یحیی بن قیس بن سعد بن عبادہ انصاری می‌رسد و بسیاری از افراد منتسب به خاندان عیاضی سمرقندی، از فقیهان برجسته سمرقند بوده‌اند. مشهورترین عالمان این خاندان، همین ابونصر احمد بن عباس عیاضی مشهور به فقیه سمرقندی، محدث و دانشمند دینی سده سوم و از استادان ابومنصور ماتریدی (ف. ۳۳۳) است (قنبری، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۳؛ جلالی، ۱۳۹۹، ص. ۵۸؛ رضائزاد، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۵). علاوه بر او، ابواحمد نصر بن ابی‌نصر احمد بن عباس عیاضی، شاگرد ماتریدی (جلالی، ۱۳۹۹، ص. ۵۸)، از دیگر وابستگان این خاندان است. همچنین در *وفیات‌الاعیان* و

الوافی بالوفیات، نشانه‌ای از قاضی عیاضی (ابن خلکان، ۱۹۷۷م، ج. ۳/ ۴۸۳-۴۸۵؛ صفدی، ۲۰۰۰م، ج. ۴/ ۲۰۶) است که گویا یکی از راویان حدیث و فقیهان مشهور بوده است (عبدالباقی، ۱۳۷۱ق، ص. ۱۷۸-۱۷۹).

عیاضی سرخسی دومین خاندان مشهور است که از منظر پیوند با ادبیات فارسی و شعر و عرفان اهمیت دارد. این خاندان، از خاندان‌های دانش‌پرور سرخس بوده که زن و مردش اهل حدیث و علم و عرفان بوده‌اند؛ از جمله ابونصر عیاضی، هم‌عصر ابوسعید، از عالمان و عارفان این دوره بوده است. همچنین امام ابوعاصم عیاضی، از عالمان و عارفان ق ۵ و ارادتمند به ابوسعید و ابوالفتح عیاضی ف ۵۵۰، از دیگر مشاهیر این خاندان بوده‌اند (زنگنه، ۱۳۷۵، ص. ۲۱۲، ر.ک. میهنی، ۱۳۶۶، ج. ۱/ ۱۲۷، ۱۸۹، ۶۴۹/۲، ۶۷۲، ۶۸۲).

ام‌عبدالله عیاضی (حورستی)، دختر ابوالفتح ناصر بن محمد بن عیاضی سرخسی (م. ۵۴۲)، نیز از زنان حدیث‌پژوه (ساکت، ۱۳۷۲، ص. ۴۹) این خاندان بوده که علم حدیث را از پدرش آموخته و به روایت اعلام‌النساء سمعانی از او احادیث نوشته و در سال ۵۴۲ در سرخس فوت کرده است (غروی نایینی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۵ نقل از کحاله، ۱۴۰۴ق، ج. ۱/ ۳۰۵).

۳. ۱. عیاضی سرخسی شاعر

در مجموع تذکره‌ها و تحقیقات در دسترس، از منظر زمانی، نشانه‌های دو شاعر عیاضی‌شهرت را می‌توان دید: یکی مداح مسعود غزنوی و دیگر مداح سلجوقیان. هرچند از نظر زمانی این دو به هم نزدیکی دارند و همین نکته سبب شده است که پژوهشگران این شاعران را یک سخنور در نظر بگیرند.

در فرهنگ سخنوران خیام‌پور، ج ۲، فقط از عبدالرحیم عیاضی سرخسی در جایگاه شاعری قبل از قرن ششم یاد و به نقل از هدایت و الذریعه و لغت فرس (خیام‌پور، ۱۳۷۲، ج. ۲/ ۶۶۰)، به او اشاره شده است. در این کتاب هیچ نشانه‌ای از شاعران همنشان با این نام چون: ابوالفتح سرخسی، ابونصر سرخسی، سرخسی تنها و عبدالرحمان، عبدالرحیم سرخسی، حکیم سرخسی و حکیم عیاضی دیده نمی‌شود؛ نکته‌ای که مؤید این است که این القاب به یک شاعر واحد متعلق بوده است.

لباب‌الالباب عوفی کهن‌ترین مأخذ درباره زندگی عیاضی شاعر است که در ذیل «الرئیس الشهید ابوالقاسم علی بن الحسن بن ابی الطیب الباخری» و ماجرای مرگ او، به عیاضی اشاره کرده است و در تعلیقات نیز از او با نام عبدالرحیم عیاضی سرخسی یاد شده است (عوفی، ۱۳۸۹، ص. ۳۲۴) «و چون از این بنای فنا رخت به عالم بقا برد، عیاضی در مرثیت آن کان مرتبت این ابیات پرداخت؛ شعر: مسکین علی حسن...» (عوفی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۵). با توجه به اینکه باخری در جوانی کاتب طغرل بیگ بوده (عوفی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۲) و همچنین با درنظرگرفتن زبان حکومت طغرل (۴۲۹ تا ۴۵۵) و همزمانی زندگی شاعر با قتل باخری (۴۶۷ یا ۴۶۸)، او تا این زمان در قید حیات بوده است (مدبری، ۱۳۷۰، ص. ۵۶۰).

این نکته با اشاره انوری نیز سازگار است که در قصیده ۸۶ دیوان و در خلال ستایش ناصرالدین نصرت‌الاسلام ابوالمناقب، به جایگاه متمایز شاعری عیاضی اشاره کرده است:

اگر مسعود ناصر تربیت داد عیاضی را به خلعت‌های فاخر

مرا آن داد جاهت کآن نداده است عیاضی را دو صد مسعود ناصر

(انوری، ۱۳۷۸، ج. ۱/ ۲۲۲).

البته در برخی نسخ دیوان/نوری به‌ویژه نسخه‌های متأخر، به دلیل ناآشنایی کاتبان با نام عیاضی شاعر، نام عیاضی به عمادی (احتمالا منظور عمادی غزنوی) تحریف شده است؛ حال آنکه عیاضی، ضبط صحیح نسخ کهن بوده است. با در نظر گرفتن خلعت یافتن و جایگاه عیاضی شاعر در دربار مسعود ناصر که به احتمال قریب به یقین مسعود غزنوی (۴۲۱ تا ۴۳۲) بوده، این اجتهاد پذیرفتنی است که شاعر مدنظر در ربع دوم قرن پنجم و میانه این سده، شاعری متصل به دربار غزنوی و پس از آن، متمایل به دربار سلجوقی بوده است. این زمان با درج یک بیت از عیاضی در لغت فرس اسدی و تاریخ کتابت آن نیز سازگاری دارد و مؤید نظر برخی پژوهشگران است که عیاضی را شاعر عصر غزنوی دانسته‌اند (محبوب، ۱۳۴۲، ص. ۲۰۹).

نکته ابهام‌آفرین، سخن تذکره‌ها درباره دیگر ممدوحان عیاضی است؛ مطالبی که متأثر از نسخه‌های لباب‌الالباب در عرفات‌العاشقین (اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۳-۲۴۴۷) و مجمع‌الفصحا (هدایت، ۱۳۸۲، ۱۳۰۰-۱۳۰۳)، مشابه هم تکرار شده و به آرای پژوهشگران معاصر راه یافته است. در تذکره میرعمادالدین الهی هم، ابوالفتح ناصرالدین عبدالرحیم سرخسی معروف به عیاضی، به نقل از نسخه‌ای از لباب این گونه معرفی شده است: «عیاضی ذاتی بی‌غرض بود و فاضلی بی‌بدل در دولت آل سلجوق منجوق عماری فضل او فرق فرقد می‌سود و مقبول سلطان ملک‌شاه و مخصوص ملک طغان‌شاه بن الب ارسلان بود و با شعرای زمان خود چون امیر معزی و نظامی عروضی و علی بن حسین باخرزی مصاحبت داشت و مشاعره‌ها می‌نمود» (الهی، ۲۰۱۳، ص. ۱۲۲).

در عرفات‌العاشقین نیز به نقل از عوفی و برخی نسخه‌های لباب که با نسخه چاپی تفاوت‌هایی دارد، از نام و لقب و پیوند او با آل سلجوق به‌ویژه ملک‌شاه (ف ۴۸۵) و طغان‌شاه (ف ۴۸۷) و همچنین مصاحبات و مشاعرانش با امیر معزی، نظامی عروضی و علی بن الحسن الباکرزی، سخن رفته است (اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۳-۲۴۴۴). شاید بر همین اساس است که نفیسی در کتاب تاریخ نظم و نثر در ایران، او را از شاعران اوایل و اواسط قرن پنجم دانسته که در آخر عمر در سلک شاعران دربار سلجوقیان درآمده و در دربار طغرل و آلپ ارسلان و ملک‌شاه بوده است (نفیسی، ۱۳۴۴، ص. ۵۳).

چنانکه در ابیات مدحی عیاضی و یاد او از ملک‌شاه و طغان‌شاه دیده می‌شود، او تا محدوده حکومت ملک‌شاه (۴۶۵ تا ۴۸۷) در حیات بوده است. از آنجا که معزی در اواخر زندگی پدرش برهانی نیشابوری (حدود سال ۴۶۵) به دربار سلجوقیان پیوسته (معزی، ۱۳۱۸، ص. ج)، مجال آشنایی او و عیاضی فراهم بوده است. براساس این، می‌توان گفت که عیاضی سرخسی احتمالا در اوایل قرن پنجم متولد شده، در اوایل شاعری به دربار مسعود غزنوی پیوسته و پس از آن مدتی متصل به دربار آل سلجوق (طغرل و آلپ ارسلان و ملک‌شاه و طغان‌شاه) بوده است.

تنها نکته مبهم، همصحبی او با نظامی عروضی است که با توجه به حضور و زیست نظامی عروضی در خراسان، در محدوده ربع اول تا میانه سده ششم، باید عیاضی بیش از صدسال زیسته باشد که بعید به نظر می‌رسد. از طرف دیگر این احتمال وجود دارد که منظور تذکره‌نویسان، خواجه نظام‌الملک مشهور به نظام طوسی، وزیر آلپ ارسلان و ملک‌شاه باشد و به‌مروزی این لقب تحریف شده؛ نکته‌ای که با زمان زندگی عیاضی و ارتباطش با سلاطین سلجوقی نیز کاملا سازگار است (ر.ک. خیام‌پور، ۱۳۷۲، ج. ۲/۹۴۱).

مستندی دیگر که احتمال آشنایی نزدیک و معاشرت نظامی عروضی با عیاضی را کمرنگ می‌کند؛ محتوای چهارمقاله است که در آن ذکری از عیاضی نرفته؛ حال آنکه، مؤلف در مقاله شاعران و در ذیل شعر دوستی

طغانشاه (ممدوح عیاضی)، بر اساس شنیده‌هایش از شاعرانی چون: امیرعبدالله قرشی، ابوبکر ازرقی، شجاعی، نسوی، حقیقی و نسیمی یادکرده اما به عیاضی هیچ اشاره‌ای نکرده است (نظامی عروضی، ۱۳۸۸، ص. ۶۸).

۲.۳. معرفی نسخه

نسخه بررسی شده، در بازجست اشعار عیاضی، کتاب مکارم/الاخلاق من قبل/التصوف از رضی‌الدین ابوجعفر محمد نیشابوری (ف. ۵۹۸) است که پیش‌ازاین، در تحقیقی درباره اشعار حکیم طرطری به آن استناد و به قلم مجتبی مجرد به تفصیل معرفی شده است (ر.ک. مجرد، ۱۴۰۲، ص. ۳۴۴-۳۴۵).

تصویر ۱) صفحه عنوان کتاب مکارم/الاخلاق

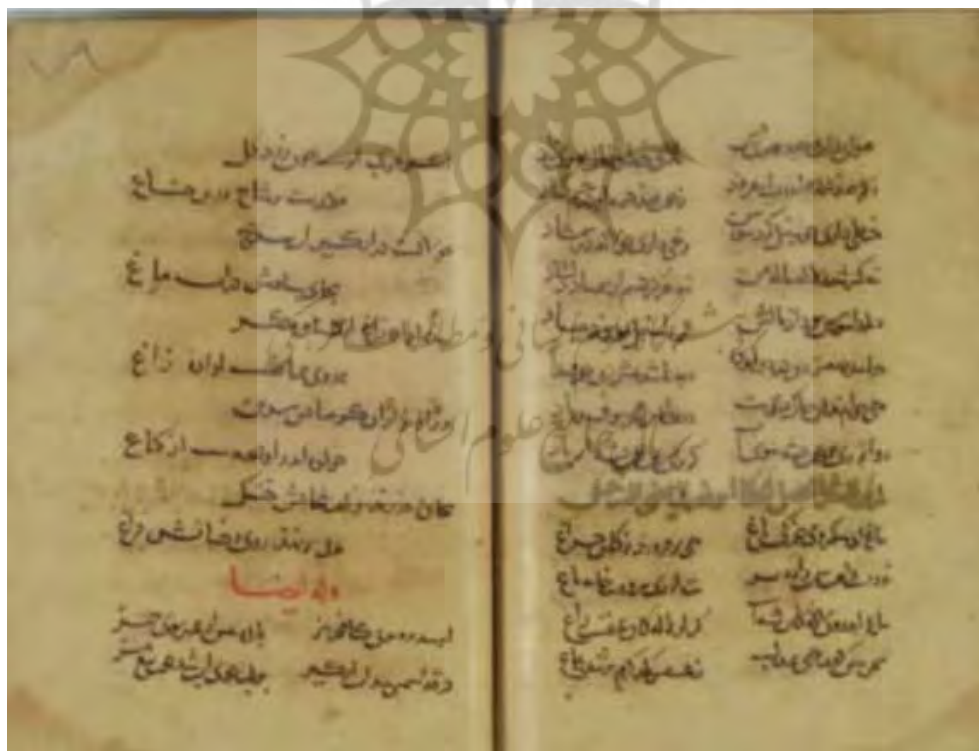
این نسخه نفیس که به شماره ۶۴ کتابخانه محمد عارف سلیمانیه نگهداری می‌شود، ۱۷۰ برگ دارد و در هر برگ سیزده سطر گنجانده شده است. خط نسخه، نسخ آمیخته با دیگر خطوط عربی است که گاه در آن، اتصالات حروف را شبیه به تعلیق می‌توان دید. در عنوان باب‌ها و پایان بخش‌های نسخه نیز از خط کوفی استفاده شده است. همچنین کاتب برخی از مفردات دیگر خطوط عربی را به ذوق خویش نگاشته است. کاتب در اغلب سطرهای اشعار، از نقطه‌گذاری پرهیز و به‌ندرت، برخی واژه‌ها را منقوط ثبت می‌کند که همین نکته، امکان خوانش‌های متفاوت را در برخی کلمات مقابل مصحح می‌نهد. اتصال حرف «ز» به «ک/د»، کاربرد دال معجمه، «کی» به جای «که» و دودستگی در نوشتن سرکش «ک/گ»، از دیگر ویژگی‌های رسم الخطی این نسخه است.

۱۴۷ برگ اول نسخه یادشده، کتاب مکارم/الاخلاق و بخش دوم آن، گزیده‌ای از اشعار شاعران است. نسخه دو انجامه دارد. براساس ترقیمه نخستین، کتاب مکارم/الاخلاق در تاریخ روز یکشنبه ۲۵ شوال سال ۶۸۷ ه.ق، به خط ابوعبدالله الحسین بن مسعود کتابت شده است.

تصویر ۲) ترقیمه بخش نخست، کتاب مکارم/الاخلاق

بخش جنگ اشعار، شامل اشعار حکیم طرطری (از ۱۴۸ ب تا ۱۵۸ ب) و حکیم عیاضی (۱۵۸ ب تا ۱۶۷ الف)، یک قصیده از عطار (۱۶۷ الف تا ۱۶۸ ب) و قصیده‌ای از مجیرالدین بیلقانی (۱۶۸ ب تا ۱۷۰ ب) است و چنان‌که در ترقیمه بخش دوم نسخه مشهود است، در پایان شنبه هجدهم صفر ۶۸۸، به دست همان کاتب، نوشته شده است.

تصویر ۳) صفحه آغاز اشعار حکیم عیاضی سرخسی

تصویر ۴) ترقیمه دوم، پایان جنگ اشعار

۳.۳. اشعار نویافته عیاضی

با وجود اهمیتی که عیاضی در شعر و شاعری داشته، به دلایل مختلف در نسخه‌ها، تذکره‌ها و جنگ‌ها به جز برخی نسخ مانند لغت فرس، نزه‌المجالس و لب‌الب‌الباب، چندان نشانی از اشعار او نیست؛ چنان‌که در این آثار مشهور حتی یک بیت از او ثبت نشده است؛ آثاری چون: حقائق‌السحر، المعجم و مونس‌الاحرار بدرجاء جرمی، تذکره دولت‌شاه، جنگ‌ها و بیاض‌هایی نظیر انیس‌الخلوه و بیاض تاج‌الدین احمد، سفینه‌های رباعیات و ترمذ و بولونیا و انیس‌الوحده و مونس‌الاحرار کلاتی، مجموعه ۴۱۱۰ کتابخانه سلطنتی انگلستان (سیف جام هروری) و جنگ‌های ۹۰۰ مجلس و اسکندری و محمود شاه نقیب.

براساس اطلاعات اندک موجود، از عیاضی اشعاری پراکنده در تحقیق‌ها و نسخ معرفی شده که غالب آنها را مدبری در شاعران بی‌دیوان گنجانده است. باین‌حال، تعدادی از نسخه‌ها، جنگ‌ها و تذکره‌ها در این تحقیق یافت شده که ابیاتی دیگر از او را در بردارد و در تحقیقات پس از مدبری تنها به چندبیت از آنها اشاره شده است. در این بخش از مقاله، ضمن تأکید بر نسخه جنگ قرن هفتم، تعدادی از ابیات مغفول او ضبط و معرفی شده است.

۳.۳.۱. اشعار عیاضی در نسخه شماره ۶۴

اشعار عیاضی در نسخه ۶۴ کتابخانه عارف محمد ترکیه، شامل چهارده قطعه و ۱۲۷ بیت است که تاکنون در هیچ منبعی شناسایی نشده است. کاتب از صاحب این اشعار با نام و لقملک‌الشعرا افضل‌الحکما ابونصر عیاضی سرخسی یاد کرده است. با توجه به تفاوت کامل ابیات و همچنین برخی جنبه‌های سبکی، بعید نیست ابونصر عیاضی شاعری متفاوت با ابوالفتح عیاضی معرفی شده در لب‌الب‌الباب باشد. این نکته، تفاوت نظر پژوهشگران تاریخ ادبی و تذکره‌نویسان را نیز تایید می‌کند که برخی عیاضی را شاعر قرن پنجم و برخی شاعر قرن ششم دانسته‌اند؛ هرچند احتمال یکی بودن این دو شاعر بیتی از تفکیک آن دو است.

چهار قطعه ثبت شده، فضایی بین قالب غزل و تغزل قصاید مدحی دارد و بیان وصفی، نوع واژگان، زبان، توصیفات عینی و کهنگی واژگان آن، بیشتر با اشعار سده پنجم سازگاری دارد.

به جز شعر شماره (۳) که بیت تخلص دارد و گویا ابیات مدح پس از آن ذکر نشده است، دیگر ابیات، فضایی غزلگونه دارد. هرچند بعید نیست برخی از این سروده‌ها نیز ابیات پیش از مدح بوده باشد. البته در غزل‌های (۱ و ۹ و ۱۳)، تخلص «عیاضی» در شعر آمده که با منطق غزل سازگاری بیشتری دارد؛ هرچند واژه تخلص در ابیات مختلف پایانی سرگردان است و این ویژگی نیز با محدوده زمانی گفته شده سازگاری دارد. در کل می‌توان تغزل‌ها و غزل‌های ثبت شده را با سبب شاعران سده پنجم مشابه دانست که در آن تأثیرپذیری از شاعران سامانی و غزنوی نیز دیده می‌شود. چنان‌که غزل (۱۴) در پاسخ «بوی جوی مولیان» رودکی سروده شده و غزل (۳) نیز با یکی از اشعار فرخی شباهت دارد.

وزن اشعار تاحدودی به اوزان کوتاه در غزل نزدیکی دارد؛ به‌طوری‌که، پنج غزل (۱ و ۸ و ۱۰ و ۱۲ و ۱۳) در وزن فعولن فعولن فعل (فعول)، دو شعر (۲ و ۱۴) در وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فاعلان)، دو شعر (۴ و ۷) در وزن مفاعیلن مفاعیلن فعولن (مفاعیل) و یک شعر (۳) در وزن فعولن فعولن فعولن سروده شده است. از اوزان متوسط نیز دو غزل (۶ و ۱۱) در وزن مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن و غزل‌های (۵ و ۹) به ترتیب در اوزان مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فعلن و فاعلاتن فاعلاتن فاعلان سروده شده است. الگوی اوزان به‌کاررفته نیز بر اساس تحقیق خانلری، با کاربرد وزن در شعر شاعران نیمه دوم قرن پنجم و اوایل ششم کاملاً سازگاری دارد (ر.ک. ناتل خانلری، ۱۳۲۷، ص. ۱۵۸-۱۷۸).

ده قطعه از اشعار ردیف دارد؛ هرچند ردیف‌ها عمدتاً فعلی و ساده است و از منظر سبکی، با زمان مدنظر متناسب است. علاوه بر ردیف‌های تک‌واژه چون خویش (۶)، است (۸)، نیست (۹)، باشم (۴)، شود (۱۰)، همی (۱۱)، کند (۱۲)، کنیم (۱۳)، دو ردیف مرکب توراست (۵) و آید همی (۱۴) نیز سادگی شعر عصر غزنوی را به‌وضوح نشان می‌دهد.

در غزل‌ها، علاوه بر بسامد کمتر واژه‌های عربی در مقایسه با اشعار سده‌های بعد و کاربرد دستوری شعر عصر غزنوی، واژه‌های کهنه نیز تاحدودی بازنمود دارد؛ نکته‌ای که آن را در کاربرد کلماتی چون: جناغ، ماغ، کناغ (۱)، درقه (۲)، مندور (۴)، بنشاستن (۸)، شیباندن، کاهاندن (۱۲) و نیم‌گفته (۱۴) می‌توان دید. و له ایضا [۱]

ملک الشعرا افضل الحکما ابونصر عیاضی السرخسی

همی برف‌روز ز گلبن چراغ	به باغ آی شبگیر و می خور که باغ
..... خانسه باغ ^۲	 دوست راحت سمن زار دیر ^۱
گر از لاله کان عقیق است راغ ^۳	به باغ اندرون لاله، کان شه است
ز عشقش مگر گرم‌تر شد دماغ	سخن بیش گوید همی عندلیب
فکنده ست بر شاخ زرین جُناغ	اگر مرکب ابر است چون زردگل
به جای سیاهیش در آب ماغ	چو لاله است در آبگیر آب سرخ

۱. زرد و راهی را دیر

۲. بت‌دیده و خانه ماغ بیت افتادگی دارد.

۳. محتوای شعر به تغزل مدایح نیز شباهت دارد.

شد آواره زاغ از گلستان مگر
درآویز از آن کز میانش سرین
به جان در زند زلف پیچانش چنگ
عدوی عیاضی است آواره‌زاغ
چو کوه اندر آویخته است از کُناغ^۱
به دل بر نهد روی رخسانش داغ

و له ایضا [۲]

ابر شد ترّ و هوا کافور بی‌ز
درقه^۲ سیمین شد آب آبیگر
باغ را یکبارگی از چنگ باد
آتشی بفروز چون زرین علم
باده باید خورد و باید ساختن
با فلک مستیز هیچ ار بخردی
باده [ای] پیش آر عنبربوی، خیز!
بر لب جوی آب شد چون تیغ تیز
جامه دینارگون شد ریز ریز
خیل سرما زو گریزد زو گریز
نو عروس شادکامی را جهیز
کز خردمندان نه خوب آید ستیز

و له ایضا [۳]

گل تازۀ نوبهاری کجایی؟
مگر چون به بستان درون سیب دیدی
تو معشوقۀ بوسستان بودی اکنون
یکی آشنایی از او زان بریدی
گر این است عذرت وفادار یاری
و یا در شک مهربانیش بودی
ور از بوسستان تافتۀ دل شدستی
بیا پیش ما باش و با ما طرب کن
و گر ناز جویی همی نازنینا
مکن ناز بر کاسته دل ضعیفان
محال است هرچ از تو گویم همی من
کنون تا نیاید صبا سوی بستان
خوش آورد بالله که در بست^۵ (؟)^۶ بستان^۶
که کردی رخ باغ زرد از جدایی
بریدی تو از بوسستان آشنایی
همی با غم و رشک او برنیایی^۴
که گفتیش بر سیب، عاشق چرایی
و گر جز چنین است یار جفایی
کنون در جدایشی می‌آزمایی
ز عشقش حریصی به راه رهایی
که تو چون رخ خوب معشوق مایی
که تا درد و تیمار عاشق فرایی
می‌فزای بر بی‌دلان مبتلایی
که تو فتنه بر بوی باد صبایی
تو هرگز به بستان کجا رخ نمایی
دلش را به سیبی بدان دل‌گشایی (؟)

^۱ تار ابریشم .

^۲ سپر.

^۳ این شعر بخش تغزل یک قصیده هرمی است.

^۴ در نسخه بدون نقطه برنیایی ورنایت

^۵ در بست

^۶ غم آورد بالله در بست مسان

که سبب تو اندر بهاء و بهایی
جمال تو را بس بقایایی نباشد
وگر آنکه در دوست داری چنانی
به عمر عدوی خداوند مانی
تو چون سبب کی با بهاء و بهایی
چه یاری به حسنی بدین بی بقایایی
که در بوستان خود دو هفته نیایی^۱
که فرد از بقایایی و جفت فنایایی

و له ایضا [۴]

ندانستم که زو من دور باشم
بدو من ناز کردم وز پس ناز
مرا از روزگزار این است روزی
نی ام بی دوستی با دوست معذور
چنین بیچاره و مندور^۲ باشم
سزاوار است اگر رنجور باشم
که عاشق باشم و مهجور باشم
کرم زی دوست تا معذور باشم
ز رشک آنکه بی من دل براق^۳ است
جدایی دوزخ من شد همه جور^۴
مرا بی روی خوبش دیده گوید
که هم بی خواب و هم بی نور باشم

و له ایضا [۵]

منم به تاب و سر زلف تابدار تورا است
مراسم از دو مژه بر دو رخ ز دیده دوجوی
گلی و سنبل و نرگس به روی و زلف و به چشم
ز هر که دل بر بای بتا، بتابی روی
ندم^۵ مراسم دل و دل گناهکار^۶ تورا است
که قد بر شده چون سرو جویبار تورا است
اگر بهار نه ای زینت بهار تو راست
جفا کنی و جفا کردن اختیار تورا است
که عادت فلک و خوی روزگار تورا است
وگر نشاط هزار است هر هزار تورا است
چو من هزار غلام سپاس دار تورا است

^۱ در نسخه بدون نقطه بر نیایی **ورنای**

^۲ درمانده، متحیر، غمگین.

^۳ **برای**

^۴ **ضای دین مشرق**

^۵ در نسخه بدون نقطه: بوم/ شوم

^۶ **ند** محتملاً ندم (پشیمان، اندوهگین)

^۷ در نسخه گناه کاه

و له ایضا [۶]

عشقم دراز کرد به زلف دراز خویش	چون پیش آن به ناز بگفتم نیاز خویش
چشمش ز ناز باز نشد رنج من ندید	معذور شد، به رنج ندیدن، ز ناز خویش
یاقوت‌بار گشت مرا دیدگان به کار	بر من فراز کرد دو یاقوت باز خویش
مسکین‌دلم چو کبک و دوزلفش چو چنگ باز	کبک مرا گرفته به دم چنگ باز خویش
با یار دیرساز دلم زود ساز شد	خرم فغان کنم ز دل زودساز خویش
پیش خطش به خواب فرو برد زلف سر	کز خط شب نمود به زلف دراز خویش
عابد به شکر دیدن رویش نماز کرد	جز روی او نخواست ثواب نماز خویش
بر روی خویش زآینه عاشق شد و ز من	از رشک من نهفت رخ دلنواز خویش
بگداختم از آتش دل چون میان او	کار آمدم به جان ز رخ پرگداز خویش
می‌خواستم که راز دل من نهان بود	دل پیش خلق برد سوی دیده راز خویش

و له ایضا [۷]

مرا چندین تواند مهر خوانی ^۱	مرا کی دیده‌ای بی مهربانی
کدامین روز دیدستی که بر من	نبود از مهربانی صدنشانی
چه وقتم یافتی کز مهر آن روی	ندیدی بر تنم صد ناتوانی
چه کردم تا بدان کردار بر من	نیردی جز به بدمهری گمانی
چه گفتم یا چه اندیشیدم از بد	که از پیشم برآنی تا برانی
ندانم گویی آنچ اندر در دل توست	محال است این سخن بالله که دانی
نخواندستی تو هرگز آیت مهر	ز بی‌مهری مرا بی‌مهر خوانی

و له ایضا [۸]

بت من بی‌آرایش آراسته است	نه از دانش و نعمت و خواسته است
به پیراسته سرو مانید ز دور	چه سروی که صبرم پیراسته است
نشست است اندر دلم مهر او	ز عشقش دلم باز برخاسته است
مرا مهر او تا چو ماه نو است	ز کاهش تنم چون مه کاسته است
اگر خواسته است او ضعیفی تنم	بر من چنان شو که او خواسته است
بیاراسته ^۲ است از وفا طبع او	همان کس ز خوبی رخ آراسته است
از آتش درختی است گویی هواش	قضا در دل منش بنشاسته است

۱ ملحد در خانه غافل

۲ از نظر معنایی پیراسته درست به نظر می‌رسد.

و له ایضا [۹]

او چنان داند که زو در دل مرا تیمار نیست	یابی ^۱ او عیشم همیشه ناخوش و دشوار نیست
یا ^۲ به روز از فرقتش در دل مرا آزار نیست	یا ^۳ به شب ز اندیشگان دو چشم من بیدار نیست
من چنین یاری نیم کو دارد اندر دل گمان	زین گمان کاو دارد اندر طبع من آثار نیست
آگه است ایزد که گر روزی نبینم روی او	تاشب آنروزم جز از تیمار خوردن کار نیست
ورچه من هشیار باشم هرکه بیند روی من	مست پندارد مرا، گوید که او هشیار نیست
من از او گویم فراوان شکر و زویم شکر نیست	او ز من آزار دارد وز منش آزار نیست؛
کز من و آزار آن دلبر به ناکام و به کام	هر دو را چون بنگری در اصل چون آزار(؟) نیست ^۴
بار اندوه فراوان است از او، بر دل مرا	گرچه از اندوه من، بر دل مر او را بار نیست
بر عیاضی بسته بینم روز زو رستن ز عشق ^۵	آخرین بارستش آن عشق و نخستین بار نیست

و له ایضا [۱۰]

ز نور تو خورشید شیدا شود	ز عکست زمین سیم سیما شود
پری گر بیند ز لطف خیال	هم اندر زمان آشکارا شود
به خاکی که یک ره قدم بر نهی	از او تاثری چون ثریا شود
و گر سوی گردون اشارت کنی	همه چرخ چون زهره زهرا شود
ز رخسار و زلف تو چون بگذری	همه ره پر از مُشک و دیبا شود
مدار نشاطی و زاننده تو	شتاب همه کس مدارا شود
ز عشق تو نادان شود عقل و باز	به نادانی خویش دانا شود
ز نادیدنت شاد غمگین شود	ز دیدار تو پیر برنا شود
ندانم چه چیزی که در وصف تو	همی در خرد عجز پیدا شود
ز ... مرجان بهایت همی ^۶	کنارم ^۷ ز دیده چو دریا شود
سراب است عشق تو گویی که زو	همی سرّ آزاده بنده ^۸ شود ^۱

^۱ همان

^۲ آغاز مصرع‌های دوم، سوم و چهارم با بدون نقطه تا/ یا

^۳ همان

^۴ مرد و پری یکی حاصل خارا رست

^۵ عیاضی به شکر و زو و پری عشق

^۶ زنده و عیار کمال

^۷ کناره/ کنارم (؟)

^۸ بنده به معنی در بند، بنده

و له ایضا [۱۱]

چشم سرم ز عشق لبث نغنود همی	هوش دلم نصیحت کس نشنود همی
هزمان ^۲ چو سیل، آب فرود آیدم ز چشم	از بس تبش ز دل به سرم بر شود همی
نشگفت اگر شود دو رخ از دیدگان پر آب	آن را که دل ز عشق در آتش بود همی
زردی روی من نشود هیچ‌گونه کم	هرچند از این دودیده بر او خون دودهمی
در دل درخت صحبت آن کشته‌ام کجا	صبر از دلم غمش ^۳ چو گشاید رود همی
او نگرود به من به دگر یار بگرود	من نگرورم بدان که به من نگرود همی
دایم به جستش بوم از هر سویی دوان	او ساکت است و گوید بل تا دود همی

و له ایضا [۱۲]

سر از حجره گر هیچ بیرون کند	همه برزن از روی گلگون کند
ذلیل هوا را وصالش همی	به فر همای همایون کند
چنان دوست دارد که هر ساعتی	به مژگان خونخوار صد خون کند
بشبیاندم زان دو زلف سیاه	به دان دو لب سرخم افسون کند
دل کوه کردار از آن دل‌فریب	ز هامون کوه از کوه هامون کند
چو معجون مشکین سر زلف او	بر آتش دلم همچو معجون کند
من از گریه تر چون کنم آستین	چون ز آستین دست بیرون کند
بکاهاندم صبر و زان کاستن	سرشک دو چشم من افزون کند
رخ چون طبرخون او، مر مرا	زریری ^۴ رخم چون طبرخون کند
جدا باشد از من دلارام من	ندانم دل از من چرا خون کند

ایضا له [۱۳]

بیا تا گذر بر گلستان کنیم	گل آریم وز گل گل‌افشان کنیم
به جانان کنیم از جهان روی خویش	ز می روی چون روی جانان کنیم
...چو یاقوت بر لب نهیم	حدیث از لبان چو مرجان کنیم
ز تیمار جان را جدایی دهیم	وز اندیشه دل را پشیمان کنیم
گر از دانش افزون شود غم همی	به می خویشتن مست نادان کنیم

۱ می‌راند پند شود

۲ هر زمان

۳ ضبط مبهم است.

۴ زردی

۵ سدی

همیشه.... ^۱ نقصان کنیم	ز نقصان شادی و افزون غم
هر آنچه از خرد واجب است آن کنیم	خرد را حکیمان به بنیدیم کار
به گفتار مرد سخندان کنیم	همه قصد زی خوردن می کنیم
مطیع هوای مسلمان کنیم	به عشقی که او نیست کس را مطیع
ز همت نگین سلیمان کنیم	زبان‌های مرغان بدانیم پاک
بر او هرچه گفت است تاوان کنیم	عیاضی گر این راه را بسپرد

وله‌ایضا [۱۴]

گل ز پستی برفراز آید همی	نوبهار طبع‌ساز آید همی
گویی از چین و طراز آید همی	ابر پاره پاره همچون کاروان
بلبل خوش بانگ باز آید همی	زاغ ناخوش بانگ شد، بل تا شود
عودسوز و عودساز آید همی	بلبل دستان زن اندر بوستان
گرد زلف آن به ناز آید همی	باز عنبربوی گویی بامداد
کش به بوسه لب فراز آید همی	نیم گفته ^۲ گل چنان نوشین دولب
سوی هر دل توبه باز آید همی	باز، باز آمد بهار و عشق او
دلفروز و دلنواز آید همی	لاله خودروی باز اطراف جوی
کز می اندر غم گداز آید همی	می فراز آور دل از غم باز بر

۲.۳.۳. اشعار عیاضی در دیگر جنگ‌ها و تذکرها

علاوه بر اشعار معرفی شده، تعدادی دیگر از ابیات منسوب به عیاضی در جنگ‌های شعر یا برخی تذکرها ثبت شده که مدبری در شاعران بی‌دیوان، آنها را ذکر نکرده است. از آن جمله است ابیاتی در جنگی در قرن یازدهم و تذکرها‌های عرفات‌العاشقین و سفینه الهی که به‌طور عمده به نام ابوالفتح عیاضی (شاعر مدنظر عوفی) نقل شده است. جنگ ۲۴۴۶ دانشگاه تهران یکی از منابعی است که اشعاری از عیاضی را ثبت کرده که در حدود قرن یازدهم کتابت شده است. در این منبع، دوازده بیت پراکنده از ابوالفتح عیاضی نقل شده که از آن میان، شش بیت در مجمع‌الفصحای هدایت ضبط شده (هدایت، ۱۳۸۲، ج. ۱/ ۱۳۰۰-۱۳۰۲) و از طریق آن به شاعران بی‌دیوان راه یافته است. ابیات زیر هم در شاعران بی‌دیوان ضبط نشده است:

چون سخن گوید همی پیدا کند از نیست هست	چون کمر بندد همی بندد یقین را بر گمان
چون دهانت بی‌سخن چون غم ز وصلت ناپدید	وی میانت بی‌کمر چون شادی از هجر نهان

....

....

^۱ واژه ناخواناست. سبب‌های / به سیمای (۴)

^۲ شکفته

چون کمان کردی مرا در من بجستی همچو تیر
خسته زینم گشت دل، آزرده ز آنم گشت جان
صاحب عادل شناسد کاین ز جور نیست زشت
بر دل عشاق نبود ناز معشوقان گران
(جنگ، ۲۴۴۶، ۸۱)

و قطعه زیر:

دل بـدادم بـه عشق و بود خطا
هر که را دل بشد خطر بشود
چـون بیایـد^۱ قضا بشد بصرم
چـون بیامـد قضا بصر بشود
(همان)

در عرفات العاشقین نیز ۵۶ بیت از ابوالفتح ناصرالدین عبدالرحیم سرخسی، معروف به عیاضی، ثبت شده (اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۴-۲۴۴۷) که ۳۹ بیت آن، گویا به نقل از همین منبع، به مجمع‌الفصحا و پس از آن به شاعران بی‌دیوان راه یافته است. از ابیات نقل شده در عرفات، ۱۷ بیت در مقایسه با پژوهش مدبری نویافته است که از آن میان شش بیت شامل قطعه اخیر و چهار بیت دیگر، با جنگ دانشگاه تهران مشترک است (اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۵، ۲۴۴۶).

یازده بیت نویافته نیز در عرفات‌العاشقین ثبت شده که چهار بیت از آن در سفینه الهی نیز وجود دارد. این ابیات عبارت است از: دو بیت زیر، پس از بیت مطلع «ای به تن برگشته نا ایمن به جان خویشتن» که در مجمع‌الفصحا حذف شده است:

از بدن جانت گریزان چون به دوزخ زان بدی
کز طریق راستی زندان جان باشد بدن
از سر و تن پیش ما هم ساکنی هم برقرار
وز فروغ سوختن هم قادری هم ممتحن
(اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۴)

ابیات مطلع یکی دیگر از قصاید مدحی او در ستایش طغانشاه نیز در عرفات ثبت شده است:

زمین را غلامی کند آسمان
به مدح طغانشاه آب ارسلان
اگر اردوان مانده بودی به جای
بدی پیش اسبش دوان از دوان
(اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۵)

شش بیت زیر نیز از همین قصیده، به صورت پراکنده در عرفات ثبت شده؛ هرچند در مجمع‌الفصحا حذف شده است:

... نظیر قضا ناوک جنگ او
شود چون کمان در دل بدگمان
گمانش^۲ گمان بد اندیش او
ز بیمش بداندیش او چون کمان
...
چو رخننده برقی است ابرش بنام
چو بارنده ابری است قطره‌ش^۳ دخان
...
به آهن چو بر پرنیان آهن است
به سیمما چو سیماب‌گون پرنیان

^۱ در عرفات بیامد

^۲ محتملاً کمانش

^۳ در نسخه قطرش

به دریای پیکر دو پیکروش است زمین را نهنگیست مرجان فشان
ملوَن سپهر است و گوهر در او نجوم سپهرند کُرده قران
(همان)

بیت مطلع زیر هم در عرفات‌العاشقین و سفینه الهی آمده است:

چون گرفت آلب ارسلان تاج از ملوک روزگار ناگهان انداختند از گوش دولت گوشوار^۱
(اوحدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۴۷)

تصویر ۴) ابیات ابوالفتح عیاضی در جنگ دانشگاه تهران

۴. نتیجه‌گیری

مهم‌ترین یافته این پژوهش، تصحیح و باز یافت ۱۴ بیت تازه از عیاضی سرخسی است که مجموع ابیات دیوانچه او قریب به ۲۰۰ بیت افزوده است. این ابیات شامل ۱۴ غزل، قصیده، تغزل و تعدادی ابیات پراکنده در مدح و وصف است که در خلال آنها، نشانه‌های واضح اتصال او به دربار سلجوقیان و همچنین تأثیرپذیری‌اش از رودکی، فرخی و عنصری دیده می‌شود. سبک زبانی و وصفی و نوع وزن و واژگان این اشعار، مؤید قدمت زمان سرودن آنهاست. همچنین در این ابیات، جایگاه شاعری عیاضی را در غزل و تغزل و سیر تحولات آن می‌توان دید. به‌طوری‌که می‌توان گفت، او زمینه‌های اتصال غزل عاشقانه و صفی-زمینی را فراهم کرده و نقطه اتصال فرخی به انوری است. اشاره به جایگاه او در شاعری در دیوان انوری، مؤید این است که این غزل‌سرای شاخص قرن ششم، اشعار او را خوانده است. همچنین براساس اطلاعات موجود، به نظر می‌رسد عیاضی در اوایل قرن پنجم متولد شده، سپس به دربار مسعود غزنوی پیوسته، در دربار او جایگاهی ویژه یافته و سپس، شاعر و مداح طغرل و آل ارسلان و ملک‌شاه و طغان‌شاه بوده است. او همچنین با معزی و باخرزی معاشرت داشته و بر همین اساس می‌توان قطعی دانست که تا حدود سال ۴۷۰ هجری در حیات بوده است؛ اما این روایت موجود در برخی

^۱ در عرفات «ناگهان شد جدا از گوش...»، ضبط شده، نقل از الهی.

نسخه‌های لب‌الالباب عوفی که عیاضی با نظامی عروضی هم‌نشینی داشته، به فرض، یکی دانستن آن عیاضی چندان ممکن نیست و در صورت صحت، عیاضی باید بیش از صد سال زیسته باشد. باوجوداین، سبک اشعار یافته‌شده در جنگ ۶۴ ترکیه به نام ابونصر عیاضی، با دیگر اشعار جنگ‌ها و تذکرها، به نام ابوالفتح عیاضی مطابقت دارد و بعید است این دو، شاعرانی متفاوت باشند.

منابع

- ابن خلکان، ابی عباس شمس‌الدین احمد (۱۹۷۷م). *وفیات الاعیان و انباء انباء الزمان*. دار صادر.
- اسدی طوسی، ابومنصور (۱۳۱۹). *لغت فرس*. به تصحیح عباس اقبال. تهران: چاپخانه مجلس.
- الهی (الحسینی همدانی)، میرعمادالدین (۲۰۱۳م). *تذکره الهی* (ج. ۱؛ حصه دوم؛ به کوشش عبدالحق). ماموریت ملی برای نسخه خطی.
- انوری، علی بن محمد (۱۳۷۶). *دیوان* (ج. ۱، قصاید؛ به کوشش محمدتقی مدرس رضوی). علمی و فرهنگی.
- اوحدی دقاقی بلیانی، تقی‌الدین محمد (۱۳۸۸). *عرفات‌العاشقین و عرصات‌العارفین* (ج. ۴، ص تاغ؛ به تصحیح سیدمحسن ناجی نصرآبادی). اساطیر.
- بشری، جواد (۱۳۹۸). برخی ابیات فارسی از سده چهارم و اوایل سده پنجم هجری در چند مأخذ کهن. *کهن‌نامه‌ی ادب پارسی*، (۱)، ۱۲۳-۱۴۶. <https://ensani.ir/fa/article/423023>
- پرریان، موسی، و یاری گل دره، سهیل (۱۳۹۵). نقد و بررسی کتاب «شاعران بی‌دیوان» و پیشنهاد تألیف تکمله‌ای بر آن. *آینه میراث*، ۱۴ (۵۹)، ۷۵-۹۵. <https://www.sid.ir/paper/147357/fa>
- جلالی، سید لطف‌الله (۱۳۹۹). بررسی جاودانگی انسان از دیدگاه ابونصر ماتریدی. *نقد و نظر*، ۲۵ (۲)، ۵۶-۸۱. <https://doi.org/10.22081/jpt.2020.57327.1719>
- جنگ شعر (بی‌تا). نسخه شماره ۲۴۴۶ دانشگاه تهران. قرن یازده.
- خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۷۲). *فرهنگ سخنوران* (ج. ۲). طلایه.
- رضائزاد، عزالدین (۱۳۸۲). ماتریدی، رقیب گمنام معتزله و اشعری. *کلام اسلامی*، (۴۷)، ۱۰۵-۱۱۵. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/22397>
- زنگنه، ابراهیم (۱۳۷۵). شهرستان سرخس و مهم‌ترین وقایع تاریخ آن. *مشکات*، (۵۰)، ۱۹۳-۲۱۷. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/52942>
- ساکت، محمدحسین (۱۳۷۲). زنان حدیث‌پژوه در آسیای مرکزی. *کیهان فرهنگی*، (۱۰۵)، ۴۸-۴۹. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/15901>
- سمعانی، عبدالکریم ابن محمد (۱۹۸۲م). *الانساب* (ج. ۹، بخش ۲). دائره‌المعارف عثمانیه.
- شروانی، جمال خلیل (۱۳۷۵). *نزه‌المجالس* (محمدامین ریاحی، مصحح). علمی.
- شریفی صحی، محسن و خاتمی‌پور، حامد (۱۳۹۲). اشعاری نویافته در جنگ خطی ۹۰۰ مجلس. *متن‌شناسی ادب فارسی*، (۱)، ۴۵-۶۰. https://rpil.ui.ac.ir/article_19350.html
- صانعی، پروانه، و احمدی دارانی، علی‌اکبر (۱۳۹۵). ردیابی مضامین لغز شمع منوچهری در شعر عرب و شعر فارسی (از آغاز تا پایان قرن هفتم هجری). *فنون ادبی*، ۸ (۳)، ۷۵-۸۴. <https://doi.org/10.22108/liar.2016.20587>

- صفا، ذبیح الله (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران، از آغاز عهد اسلامی تا دوره‌ی سلجوقی (ج. ۱). فردوس. صفدی، صلاح‌الدین (۲۰۰۰م). الوافی بالوفیات. داراحیاء التراث.
- صفری آق‌قلعه، علی (۱۳۹۵). اشعار فارسی پراکنده در متون (تا سال ۷۰۰ هجری). موقوفات افشار و سخن. عبدالباقی، محمد فؤاد (۱۳۷۱ق). الموطأ، لامام الائمه و عالم المدینه، مالک بن انس. مجله‌ی الزهر، (۲۳)، ۱۷۶-۱۸۰. عشایری، علی (۱۴۰۲). معرفی ابیات نو یافته در دست‌نویس رسائل العشاق و وسائل المشتاق. تاریخ ادبیات، ۱۶ (۲)، ۵-۴۱. <https://doi.org/10.48308/hlit.2023.233287.1259>
- عوفی، سدیدالدین محمد (۱۳۸۹). لب‌الب‌الباب (ادوارد جی. براون، مصحح؛ با مقدمه محمد قزوینی و حواشی سعید نفیسی). هرمس.
- غروی نایینی، نهله (۱۳۸۳). زنان ایران و نقش آنان در گسترش حدیث و علوم آن. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱ (۱)، ۱۲۹-۹۵. <https://doi.org/10.22051/tqh.2004.3343>
- قنبری، منظر (۱۳۸۷). مبانی فکری و فقهی ابومنصور ماتریدی (م. ۳۳۳ ه.ق). نامه‌ی انجمن، (۳۰)، ۱۷۱-۱۸۴. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/416042>
- کاملی، علی (۱۴۰۲). ابیاتی نو یافته از برخی شاعران کهن در رسائل العشاق و وسائل المشتاق. آینه پژوهش، ۳۴ (۲۰۱)، ۲۲۷-۲۳۸. https://jap.isca.ac.ir/article_74998.html?lang=fa
- مجرد، مجتبی (۱۴۰۲). اشعار نو یافته حکیم طرطری. کهن‌نامه‌ی ادب پارسی، ۱۴ (۱)، ۳۳۹-۳۷۲. <https://doi.org/10.30465/CPL.2023.8127>
- محبوب، محمدجعفر (۱۳۴۲). مثنوی‌سرایی در زبان فارسی تا پایان قرن پنجم هجری. نشریه‌ی زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز، ۱۵ (۶۷)، ۲۶۱-۲۸۵.
- https://perlit.tabrizu.ac.ir/article_2737.html?lang=fa
- مدبری، محمود (۱۳۶۹). آمار اشعار شاعران فارسی‌گو تا پایان قرن پنجم هجری. مجله‌ی ادب و زبان، (۱)، ۱۵۰-۱۶۳. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/314442>
- مدبری، محمود (۱۳۷۰). شرح احوال و اشعار شاعران بی‌دیوان در قرن‌های ۳-۴-۵ هجری قمری. پانوس. مسعود سعد سلمان (۱۳۶۲). دیوان (تصحیح رشید یاسمی). امیرکبیر.
- معزی نیشابوری، محمدبن عبدالملک (۱۳۱۸). دیوان‌امیرالشعرا (تصحیح عباس اقبال). اسلامیه.
- میهنی، محمدبن منور (۱۳۶۶). اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید (محمد رضا شفیعی کدکنی، مصحح). آگه.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۲۷). تحقیق انتقادی در عروض فارسی و چگونگی تحول اوزان غزل. دانشگاه تهران.
- نظامی عروضی، احمدبن عمر (۱۳۸۸). چهارمقاله (محمد قزوینی، مصحح؛ به کوشش محمد معین). معین.
- نوریان، سیدمهدی، شریفی، غلامحسین، و رشیدی آشجودی، مرتضی (۱۳۸۶). (باغ نظر و رامش دل). معرفی سفینه‌ای بی‌مانند از قرن هفتم. پژوهش‌های ادب عرفانی، ۱ (۳)، ۳۷-۶۲.
- https://jpil.ui.ac.ir/article_16266.html
- نفیسی، سعید (۱۳۴۴). تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی (ج. ۱). فروغی.
- هدایت، رضاقلی‌خان (۱۳۸۲). مجمع‌الفصحاء (بخش دوم؛ ج. ۱؛ به کوشش مظاهر مصفا). امیرکبیر.

References

- Abdul-baghi, M. F. (1992). *Al-Muta, Lamam al-Aima and Alam al-Madinah*, Malik bin Anas. *Al-Az'har Magazine*, (23), 176-180. [In Arabic].
- Anvari, A. M. (1997). *Divan-e Anvari* (M. T. Modares Razavi, Ed.). Elmi va Farhangi. [In Persian].
- Asadi Toosi, A. M. (1940). *Loqat-e Fors* (A. Iqbal, Ed.). Majlis Printing. [In Persian].
- Asadi Tousi, A. M. (1986). *Loqat-e Fors* (Based on the edition of Panjab, Lahore University) (F. Mojtabai & A. A. Sadeghi, Eds.). Kharazmi. [In Persian].
- Ashayeri, A. (2023). Introducing Newly Found Verses in the Manuscript of Rasael al-Oshaq va Vasael al-Moshtaq. *Journal of History of Literature*, 16(2), 5-41. <https://doi.org/10.48308/hlit.2023.233287.1259> [In Persian].
- Aufi, S. M. (2010). *Lobab-al-Albab* (E. J. Brown, Ed., with an introduction by M. Qazvini and notes by S. Nafisi). Hermes. [In Persian].
- Bashari, J. (2019). Some Persian Verses from the Fourth Century and the Beginning of the Fifth Century AH in Some Ancient Sources. *Kohan-nameh-ye Adab-e Parsi*, (1), 123-146. <https://ensani.ir/fa/article/423023> [In Persian].
- Elahi (Hosseini Hamedani), M. E. (2013). *Tazkere-ye Elahi* (Vol. 1; 2nd part; Abdul-Haq, Ed.). National Mission for Manuscripts. [In Persian].
- Ghanbari, M. (2008). The Intellectual and Jurisprudential Foundations of Abu Mansour Matridi (d. 333 A.H). *Name-ye Anjoman*, (30), 171-184. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/416042> [In Persian].
- Gharavi Na'ini, N. (2004). Iranian Women and Their Role in the Spread of Hadith and its Sciences. *Journal of Researches of Qur'an and Hadith Sciences*, 1(1), 95-129. <https://doi.org/10.22051/tqh.2004.3343> [In Persian].
- Hedayat, R. Q. (2003). *Majma ol-Fosaha* (Vol. 1, 2nd Part; M. Mosaffa, Ed). Amir Kabir. [In Persian].
- Ibn Kholakan, A. S. A. (1977). *Vafiat ol-A'yan va Anba Abnae' ol-Zaman*. Dar Sader. [In Arabic].
- Ibn Nadim, M. I. (2002). *Al-Fehrest* (R. Tajaddod, Trans.). Asatir. [In Persian].
- Jalali, S. L. (2019). Investigation of Human Immortality from Abu-Nasr Matridi's Point of View. *Naqd va Nazar*, 25(2), 56-81. <https://doi.org/10.22081/jpt.2020.57327.1719> [In Persian].
- Jonge Sher (n.d). Manuscript number 2446. Tehran University. 11th century. [In Persian].
- Kameli, A. (2023). New Verses from Some Old Poets in Rasail al-Oshaq va Vasa'el al-Mushtaq. *Ayene-ye Pazhoohesh*, 34(201), 227-238. https://jap.isca.ac.ir/article_74998.html?lang=fa [In Persian].
- Khayampour, A. (1993). *Dictionary of Authors* (Vol. 2). Talayeh Publication. [In Persian].
- Mahjoub, M. J. (1963). Writing Mathnavi in Persian Language Until the End of the 5th Century A.H. *Journal of Persian Language and Literature*, 15(67), 182-313. https://perlit.tabrizu.ac.ir/article_2737.html?lang=fa [In Persian].
- Massoud Sa'd Salman (1983). *Divan* (R. Yasemi, Ed.). Amir Kabir. [In Persian].
- Mihani, M. M. (1987). *Asrar ol-Towhid fi Maqamat-e al-Sheikh Abi Saeed* [by M. R. Shafi'ei Kadkani]. Agah. [In Persian].
- Modabberi, M. (1990). Statistics of the Poems of Persian-Speaking Poets Until the End of the 5th Century AH. *Journal of Literature and Language*, 1(1), 150-163. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/314442> [In Persian].
- Modabberi, M. (1991). *Description of Life and Poems of Poets without Divan in the 3rd, 4th and 5th Centuries AH*. Panous. [In Persian].
- Moezzi Neishabouri, M. A. (1939). *Divan-e Amir al-Sho'ara* (A. Eqbal, Ed.). Islamieh. [In Persian].
- Mojarrad, M. (2023). Newly Discovered Treasure from an Anonymous Poet: Newly Found Poems of Hakim Tartari. *Kohan-name-ye Adab-e Parsi*, 14(1). 339-372. <https://doi.org/10.30465/CPL.2023.8127> [In Persian].
- Nafisi, S. (1965). *History of Poetry and Prose in Iran and in Persian Language* (Vol. 1). Foroughi. [In Persian].
- Natel Khanlari, P. (1948). *A Critical Research in Persian Prosody and the Transformation of Ghazal Rhythms*. University of Tehran Press. [In Persian].

- Nezami Arouzi, A. O. (2009). *Chahar Maqaleh* (M. Qazvini & M. Moein, Eds.). Moein. [In Persian].
- Noorian, S. M., Sharifi, G., & Rashidi Ashjerdi, M. (2007). Garden of Vision and Satisfaction: Introduction of a Brilliant Safineh [Anthology] of the 7th Century. *Journal of Research on Mystical Literature*, 1(3), 37-62. https://jpll.ui.ac.ir/article_16266.html [In Persian].
- Owhadi Daqaqi Beliani, T. M. (2009). *Arafat al-Asheqin va Arasat al-Arefin* (S. M. Naji Nasrabadi, Ed.). Asatir. [In Persian].
- Parnian, M. & Yari Gol-Dareh, S. (2016). Criticism and Review of the Book Poets without Divan and Suggesting Writing a Supplement to It. *Journal of Ayene-ye Miras*, 14(59), 75-95. <https://www.sid.ir/paper/147357/fa> [In Persian].
- Rezanejad, E. (2003). Matridi, an Unknown Competitor of Mu'tazeleh and Ash'ari. *Journal of Kalam Islami*, (47), 105-115. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/22397> [In Persian].
- Safa, Z. (1990). *The History of Literature in Iran, from the Beginning of the Islamic era to the Seljuk Period* (Vol. 1). Ferdows. [In Persian].
- Safari Aq-qala, A. (2016). *Persian Poems Scattered in Texts (Until 700 AH)*. Afshar and Sokhan. [In Persian].
- Safdi, S. (2000). *Alvafi bel-Vafiyat*. Dar Ehya-o-Toras. [In Arabic].
- Saket, M. H. (1993). Women Scholars of Hadith in Central Asia. *Keyhan Farhangi*, (105), 48-49. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/15901> [In Persian].
- Sam'ani, A. K. M. (1982). *Al-Ansab* (Vol. 9, 2nd Part). Osmanieh Encyclopedia. [In Arabic].
- Sanei, P. & Ahmadi Darani, A. A. (2015). Tracking Themes of Candle in Manuchehri's Arabic and Persian poetry Until the End of 7th Century AH. *Journal of Literary Arts*, 8(3), 75-84. <https://doi.org/10.22108/liar.2016.20587> [In Persian].
- Sharifi Sohi, M. & Khatamipour, H. (2012). Newly-Found Poems in the Jong Manuscript of 900 Majles. *Journal of Textual Criticism of Persian Literature*, 5(1), 45-60. https://rpll.ui.ac.ir/article_19350.html [In Persian].
- Shervani, J. K. (1996). *Nozhat ol-Majales* (M. A. Riahi, Ed.). Elmi Publication. [In Persian].
- Zanganeh, E. (1996). The City of Sarakhs and the Most Important Events in its History. *Meshkat*, (50), 193-217. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/52942> [In Persian].